BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING DIRIJORLIK MALAKALARINI MILLIY REPERTUAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Ibragimova Nilufar Adxamovna
Guliston davlat universiteti
“An’anaviy xonandalik va xalq cholg’ulari “kafedrasi v.b.dotsenti

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining dirijorlik malakalarini xalq qo‘shiqlari, bastakorlar va o‘zbek kompozitorlari asarlaridan iborat milliy repertuar asosida shakllantirishning nazariy va metodik masalalari yoritilgan. Malakalarni bosqichma-bosqich shakllantirish modeli taklif etilgan va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: dirijorlik, dirijorlik malakasi, bo‘lajak o‘qituvchi, milliy repertuar, xor, xalq cholg‘ulari orkestri, doira usuli, imo-ishora, repetitsiya.

Kirish: Umumta’lim maktabida musiqa o‘qituvchisi, aslida, dirijor vazifasini ham bajaradi. U sinf o‘quvchilarini jamoa bo‘lib kuylashga o‘rgatadi, maktab xori va cholg‘u ansambliga rahbarlik qiladi, bayram tadbirlarida jamoaviy ijroni boshqaradi. Shu bois dirijorlik malakalari bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi hisoblanadi. Dirijor uchun keng bilimdonlik, yuksak musiqiy madaniyat, mustahkam nazariy asos va «kuylovchi qo‘llar» texnikasi zarur ekani ilmiy adabiyotlarda alohida ta’kidlanadi [Колесникова Н.А.: 26].

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining musiqa madaniyati fani dasturlarida o‘zbek xalq musiqasi namunalari, maqom va Shashmaqom, mumtoz musiqa hamda o‘zbek kompozitorlarining zamonaviy asarlari keng o‘rin olgan [Sharipova G., Xodjayeva Z.: 17]. Demak, maktabda o‘qituvchi asosan milliy repertuar bilan ishlaydi. Biroq oliy pedagogik ta’limda dirijorlik mashg‘ulotlari ko‘pincha G‘arbiy Yevropa va rus musiqasi namunalari asosida tashkil etiladi. Natijada talaba klassik o‘lchov sxemalarini puxta egallasa-da, o‘zbek musiqasiga xos doira usullari, kuyning bezakli tuzilishi, she’riy vazn bilan bog‘liq nafas olish joylari kabi xususiyatlarni dirijorlik imo-ishoralarida ifodalashda qiyinchilikka duch keladi.

Mazkur maqolaning maqsadi – bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining dirijorlik malakalarini milliy repertuar asosida shakllantirishning mazmuni va metodik yo‘llarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda kompetensiyaviy, faoliyatli va tizimli yondashuvlarga tayanildi. Dirijorlik nazariyasi va metodikasiga oid adabiyotlarni o‘rganish, maktab musiqa dasturlari va repertuarini tahlil qilish, dirijorlik mashg‘ulotlari va pedagogik amaliyot jarayonini kuzatish, talabalar ijrosini video

yozuvlar asosida tahlil etish hamda ilg‘or tajribalarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Dirijorlik san’ati, xalq musiqa ijodi va cholg‘ushunoslik sohalaridagi ilmiy qarashlar tadqiqotning nazariy asosini tashkil etdi.

Natijalar va muhokama: dirijor-pedagogning shaxsiy sifatlariga to‘xtalish lozim. E.Toshmatovning ta’kidlashicha, orkestr yoki xor bilan yaxshi ishlash ucun dirijor ziyrak va oqil pedagog-tarbiyachi bo‘lishi lozim [Toshmatov E.: 12]. Bu talab musiqa o‘qituvchisi uchun yanada dolzarbdir, chunki uning «ijrochilar jamoasi» – hali musiqiy tajribasi shakllanmagan bolalardir. O‘qituvchi tashabbuskorlik, tashkilotchilik, xushmuomalalik va sabr-toqatni o‘zida uyg‘unlashtira olishi kerak.

Dirijorlikning asosiy vositasi – qo‘l harakatlari, ya’ni manual texnikadir. N.A.Kolesnikova mashhur pedagog I.Musin fikriga tayanib, dirijor imo-ishorasi uning nutqi o‘rnini bosib, o‘ziga xos «til»ga aylanganini, dirijor ana shu til orqali orkestr va tinglovchi bilan musiqa mazmuni haqida «so‘zlashishini» qayd etadi [Колесникова Н.А.: 18]. Bizningcha, milliy repertuar bilan ishlaganda bu «til» o‘zining milliy «lahja»siga ega bo‘lishi kerak: dirijor imo-ishorasi doira usulining pulsini, kuy bezaklarining silliqligini, she’riy satrning nafasini ifodalay olishi zarur.

O‘zbek milliy repertuarining dirijorlik nuqtayi nazaridan bir qator o‘ziga xos jihatlari mavjud. Birinchidan, usul. Ko‘plab xalq qo‘shiqlari, yalla va laparlar, ayniqsa maqom yo‘llari doira usuli asosida quriladi. Usul oddiy metrik o‘lchovdan farq qilib, o‘ziga xos zarb va pauzalar tizimiga ega. Shu bois dirijor uchun usulni ichdan his qilish o‘lchov sxemasini bilishdan kam ahamiyatga ega emas. Ikkinchidan, faktura. Milliy qo‘shiqlar ko‘pincha bir ovozli (unison) tarzda kuylanadi, ammo ijroda kuy bezaklar bilan boyitiladi. Bunda dirijorning asosiy vazifasi unisonning sofligi va bezaklarning jamoada bir xil ijro etilishiga erishishdir. Uchinchidan, so‘z. Aruz yoki barmoq vaznidagi she’r kuy bilan uzviy bog‘langan, shuning uchun nafas olish joylari va frazalar she’riy satr tuzilishiga tayangan holda belgilanadi.

To‘rtinchidan, cholg‘u tarkibi. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida tashkil etiladigan ansambllar asosan o‘zbek xalq cholg‘ularidan iborat bo‘ladi. E.Toshmatov o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri boshqa xalq cholg‘ulari orkestrlaridan cholg‘ularning rang-barangligi, tembr boyligi bilan ajralib turishini, rubob va g‘ijjak kabi asosiy cholg‘ularning qopqog‘i (deka) yupqa baliq terisi bilan qoplangani sababli havo harorati ta’sirida sozi tez-tez o‘zgarib turishini ta’kidlaydi [Toshmatov E.: 137]. Demak, milliy ansambl bilan ishlovchi o‘qituvchi-dirijor cholg‘ularni sozlash va jamoa sozini nazorat qilish ko‘nikmasiga ham ega bo‘lishi zarur.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, dirijorlik malakalarini milliy repertuar asosida shakllantirishning to‘rt bosqichli modelini taklif etamiz.

1. Tayyorlov-tahliliy bosqich. Talaba asarni har tomonlama tahlil qiladi: tarixiy-uslubiy jihatdan (janr, hudud, muallif yoki xalq ijodi namunasi ekanligi), musiqiy-nazariy jihatdan (lad, usul, shakl, kuy tuzilishi) va she’riy matn jihatidan. Shu bosqichda talaba asarni ovoz bilan kuylashi va doira usulini qarsak yordamida ijro etishi shart. Bu ishlarning katta qismi talabaning mustaqil ta’limi doirasida bajariladi, mustaqil ta’lim esa ijro mahoratini o‘stirishning muhim omili hisoblanadi [Ibragimova N.: 288-290].

2. Texnik bosqich. Asosiy dirijorlik sxemalari dastlab oddiy tuzilishdagi xalq qo‘shiqlari, masalan, «Boychechak», «Lola», «Navro‘z keldi» kabi namunalarda o‘zlashtiriladi. So‘ngra auftaktli boshlanuvchi lapar va yallalarga, keyinchalik usulli murakkab asarlarga o‘tiladi. Bu bosqichda doirachi bilan birgalikda mashq qilish yaxshi samara beradi: talaba usulni jonli eshitib, imo-ishorasini unga moslashtiradi.

3. Ijrochilik-talqin bosqichi. Bastakorlar asarlari hamda o‘zbek kompozitorlarining xor uchun qayta ishlagan xalq qo‘shiqlari ustida ishlanadi. Talaba asarning badiiy obrazini ochib berish, dinamika, temp va frazirovkani ongli ravishda talqin etishni o‘rganadi.

4. Pedagogik-amaliy bosqich. Talaba pedagogik amaliyot davrida maktab xori yoki sinf jamoasi bilan ishlaydi: repetitsiya rejasini tuzadi, qo‘shiqni o‘rgatish bosqichlarini belgilaydi, o‘quvchilarning ovoz imkoniyatlarini hisobga olgan holda asarni tayyorlaydi va ommaga taqdim etadi.

Ushbu modelni amalga oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin tutadi [Ibragimova N.: 91-93]. Talabaning dirijorlik ijrosini videoga yozib olish va keyin uni o‘qituvchi bilan birgalikda tahlil qilish imo-ishoralardagi kamchiliklarni aniq ko‘rsatadi. Tajribali dirijorlar ishtirokidagi mahorat darslari, ustoz-shogird tamoyili asosidagi yakka mashg‘ulotlar (ijrochilik mahorati azaldan aynan ustoz-shogird an’analari orqali egallab kelingan [Toshmatov E.: 7]), «Xor sinfi», «Cholg‘ushunoslik», «O‘zbek xalq musiqa ijodi» fanlari bilan fanlararo aloqa ham kutilgan natijaga erishishga yordam beradi.

Shu bilan birga, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda: milliy repertuar asosidagi, maktab jamoalari imkoniyatiga moslashtirilgan xor va ansambl partituralarining yetishmasligi; dirijorlik darslari uchun ajratilgan soatlarning kamligi; talabalarning doira usullari bo‘yicha bilimlarining sustligi. Bu muammolarni hal etish dirijorlik fani mazmunini milliy musiqa xususiyatlari bilan boyitishni talab etadi.

Xulosa: O‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, maktabda asosan milliy repertuar bilan ishlaydigan musiqa o‘qituvchisining dirijorlik malakalarini aynan shu repertuar asosida shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bunda o‘zbek musiqasining

usul, faktura, so‘z va cholg‘u tarkibi bilan bog‘liq xususiyatlari hisobga olinishi, malakalar esa tayyorlov-tahliliy, texnik, ijrochilik-talqin va pedagogik-amaliy bosqichlarda izchil shakllantirilishi lozim.

Shu munosabat bilan quyidagilarni taklif etamiz: dirijorlik fani dasturiga «Doira usullari va ularni dirijorlikda ifodalash» moduli kiritish; maktab jamoalariga moslashtirilgan milliy repertuar asosidagi xor va ansambl partituralari to‘plamini tahliliy izohlar bilan nashr etish; talabalarning dirijorlik amaliyotini maktab xorlari bilan muntazam bog‘lash; xalq cholg‘ulari orkestrlari dirijorlari ishtirokida mahorat darslarini tashkil etish. Bu ishlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish bilan birga, milliy musiqa merosimizning maktab sahnasida munosib jaranglashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ibragimova N. Musiqa san’atida yangi pedagogik texnologiyalar qo‘llanilishi // Innovative achievements in science 2025. – 2025. – Vol. 4, № 45. – B. 91–93. https://interoncof.com/index.php/chelyabinsk/issue/view/275
2. Ibragimova N. Talabalarning ijro mahoratlarini o‘stirishda mustaqil ta’limning ahamiyati // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2025. – Vol. 4, № 47. – B. 288–290. https://bestpublication.net/index.php/ozfan/issue/view/120
3. Sharipova G., Xodjayeva Z. Musiqa o‘qitish metodikasi: darslik. – Toshkent: NIF MSH, 2020. – 136 b.
4. Toshmatov E. Dirijorlik: darslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. – 264 b.
5. Колесникова Н.А. Основы теории и методики обучения дирижированию: учеб.-метод. пособие. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2012. – 351 с.